

**A SZÓVAL DISKURZUSJELÖLŐ FUNKCIÓIRÓL – A SZÓTÁRAK
ADATAI ÉS A NYELVHASZNÁLÓK VÉLEKEDÉSEI ALAPJÁN
THE FUNCTIONS OF THE HUNGARIAN DISCOURSE MARKER
SZÓVAL: LEXICOGRAPHIC INFORMATION VS. SPEAKER OPINIONS**

SCHIRM ANITA*

A diskurzusjelölők szerepköreinek a megadása problematikus a szótárírás gyakorlatában. A szótárak ugyanis ezeknek az elemeknek többnyire csak néhány jellemző funkcióját közlik, s gyakori, hogy bizonyos szerepkörüket töltelékshőnek tartják. Tanulmányomban a diskurzusjelölők használatához kapcsolódó kérdőíves felmérés és fókuszcsoportos interjú eredményei közül a *szóval* elemre vonatkozó adatokat mutatom be, s hasonlítom össze a szótárak és a nyelv művelő munkák jelentésmegadásaival, bebizonyítván, hogy az elem e munkáktól eltérően rendkívül gazdag jelentéshálózattal rendelkezik és igen sokféle szerepkörben használatos.

Kulcsszavak: diskurzusjelölő, funkció, attitűd, fókuszcsoport, kérdőív, statisztikai próbák

Defining the functions of discourse markers presents problems for Hungarian lexicographic practice, since Hungarian dictionaries typically report only on some of the typical functions of such elements, while regarding some of their functions as “fillers”. This study presents the results of an empirical investigation into the use of discourse markers, specifically, results regarding the use of *szóval*, using questionnaire data and data from focus group interviews. These data are then compared to definitions provided by dictionaries and works of language cultivation. The analysis demonstrates that the discourse marker *szóval* has a very rich semantic network and is used in a great range of functions, most of which go unreported in the investigated written sources.

Keywords: discourse marker, function, speaker’s attitude, focus group, questionnaire, statistical analysis

Bevezetés

A diskurzusjelölők – más elméleti keretben (pl. Bańcerowski Janusz 2008) metainformációs operátorok – kutatása mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban igen népszerű kutatási terület, szinkrón, diakrón, valamint komplex megközelítésű munkák is születettek szép számmal róluk. Vizsgálattal a szinkrón és a diakrón szemléletet egyszerre figyelembe vevő komplex irányvonalhoz (pl. Bakró–Nagy 2003, Dér 2005) kívánok csatlakozni a *szóval* funkcióinak a bemutatásával. Továbbá a felméréseim adatainak az ismertetésével erősíteni szeretném azt a nézetet is, hogy a diskurzusjelölők nem csupán a hétköznapi kommunikációban töltenek be fontos szerepet, hanem jelentésük

* SCHIRM ANITA

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék,
6720 Szeged, Egyetem utca 2.
schirmanita@gmail.com

*A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

sokszínűsége révén és textuális funkciójuk miatt az oktatásban és a fordításban is érdemes rájuk kiemelt figyelmet fordítani (vö. Simigné 2006–2007).

Azért esett a választásom a *szóval*-ra, mert erről az elemről a nyelvtörténeti munkák szinte semmit nem írnak, tehát még feltáratlan, mikortól és hogyan használhatták a szót diskurzusjelölökként. A nyelvüvelő íráskor egy részében azonban nagyfokú nyelvi megbélyegzés társul az elemhez. Ám a történeti adatok azt igazolják, hogy a *szóval* diskurzusjelölökként való alkalmazása nem új keletű, és nem is stigmatizálható jelenség (lásd Schirm 2012-t). Tanulmányomban az elem funkcióinak az ismertetéséhez a történeti, etimológiai és értelmező szótárak jelentésmegadásait és az előíró munkák jellemzéseit vetem össze a nyelvhasználóknak a *szóval*-ra vonatkozó vélekedésével és attitűdjével. Céлом annak megmutatása, hogy a *szóval* sokkal többféle használati körrel bír annál, mint amit a szótárak dokumentálnak róla, továbbá korántsem annyira stigmatizált, mint amennyire azt a szakirodalmak alapján várnánk. A nyelvhasználók ugyanis a funkciók igen gazdag skáláját társítják az elemhez, ahogy azt egy 88 fő válaszait tartalmazó kérdőíves felmérés, illetve egy fókuszcsoporthoz tartozó interjú válaszai is igazolják.

Tanulmányomban először a diskurzusjelölők jellemzőit ismertetem röviden (1. fejezet), majd a szótáraknak, korpuszoknak és nyelvüvelő íráskoroknak a *szóval*-ra vonatkozó megállapításait és adatait mutatom be (2. és 3. fejezet). A kérdőíves felmérés és a fókuszcsoporthoz tartozó interjú módszertani elveinek (4. rész) az áttekintése után pedig a kapott adatok részletes bemutatása és elemzése következik (5. fejezet).

1. A diskurzusjelölők jellemzői

A diskurzusjelölők diskurzusszegmenseket kötnek össze: diskurzusirányító szereppel rendelkeznek és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Nem szófaji, hanem funkcionális kategóriát alkotnak, így a szócsoporthoz nehezen jellemezhető, hiszen erősen kontextusfüggő az értelmezésük, s mivel ugyanaz az elem az egyik szövegkörnyezetben diskurzusjelölő, a másikban viszont már nem, így nem is lehet kimerítő felsorolást adni róluk (bővebben l. Schirm 2011a: 7–24). Az 1. ábrán látható szófelhő a magyarban leggyakrabban diskurzusjelölökként megjelenő elemeket mutatja:

1. ábra. Diskurzusjelölők a magyar nyelvben

A szakirodalomban (Fraser 1999, Jucker 1993, Furkó 2007, Dér 2009) olvasható tulajdonságok közül az alábbiakat tartom lényegesnek a diskurzusjelölők jellemzésénél: kitüntetett (ám nem kizárólagos) pozíciójuk a fordulóeleji helyzet, s gyakran fonológiai redukción is keresztülmennek ezek az elemek. Szófajtanilag és szintaktikailag igen változatosak, sőt a hatókörük is változó, pragmatikai jellemzőik közé pedig az attitűdjelölés, a többfunkciósság és a kontextusfüggőség sorolható. Az attitűdjelölés mellett azonban a diskurzusjelölők textuális szerepük is, hiszen a diskurzusszegmensek közti kapcsolatot jelölve hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a létrejöttéhez. Szemantikai jellemzőjük, hogy procedurális, azaz műveleti jelentésűek, általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják annak a propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkciót töltenek be (Jucker 1993).

Bell mag/perifériamodellje (1998) szerint a diskurzusjelölők rendelkeznek egy központi, ún. magjelentéssel s több, periférikus jelentéssel. A magjelentés az elem legkorábbi jelentésével függ össze, s ebből vezethető le a szó a többi szerepköre. A magjelentést a szerző pragmatikai instrukciónak is nevezi, utalva arra, hogy a jelölő a hallgató számára utasítást ad a diskurzusszegmensek kapcsolatára és értelmezésére vonatkozóan, ugyanis ennek a segítségével vonja le a hallgató a megfelelő következtetéseket.

Diakrón szempontból a diskurzusjelölők létrejötté lexikalizációnak tekinthető, hiszen az eredetileg grammatikai vagy lexikális egységek elvesztik a korábbi propozicionális jelentésüket, és textuális, valamint interperszonális funkciókra tesznek szert (vö. Furkó 2007: 57). E folyamat során a beszélői attitűdök konvencionálizálódása történik, s a változással a pragmatikaibbá váló egységek egyre többféle funkcióban jelennek meg. A szóval diskurzusjelölő is grammatikalizálódással jött létre, s a szó a szokásos grammatikalizációs ösvényt járta be: az önálló szói jelentést előbb határozószói viszony, majd pedig logikai viszony váltotta fel, s ezekkel mintegy egyidőben elkezdték diskurzusjelölőként is használni a szót. A következőkben azt mutatom be, hogyan zajlott le ez a folyamat a szótárak és a korpuszok adatai alapján.

2. A szóval használati körei a szótárak és a korpuszok alapján

A történeti és etimológiai szótárakban nem szerepel címszóként a *szóval*, az alapjául szolgáló *szó* lexéma azonban mindegyik szótárban fellelhető. Ez az ősi ugor kori **saβ3* 'szó, beszéd' jelentésű alapelakra vezethető vissza, az ugor alapnyelvben pedig e szó török eredetű volt, amit a türk *sab* 'szó, beszéd' alak igazol (TESz. 1976: III/773, ESz. 2006: 801). A *szóval* tehát a *szó* főnév megszilárdult ragos alakulata (ÉrtSz.+ 2007: 1504), azaz önálló szóból szekunder határozóraggal jött létre. Ennek megfelelően először önálló szói jelentése volt, amikor is 'előbeszéddel, nem írva' értelemben használták, ahogy azt a Czuczor-Fogarasi szótár (CzF. 1870: V/1436) jelentésmegadása és 1556-os idézett példája (*Kyth levél által meg nem írhatok de... ez más hébbe szóval akarok mindenril szolnom*) is mutatja. A szótár szerint ebben a használati körében néha az *élő* melléknevet is a hozzáteszik a szóhoz. A történeti adatok (<http://mek.oszk.hu>, <http://www.nytud.hu/hhc>) tanúsága alapján a *szóval* gyakran megjelent a *rövid szóval* kifejezésben, s legtöbbször mondat jelölő szerkezetek előtt állt, például: *És rövid szóval megmondván, Rövid szóval erre azt mondom*. Ez a szerkezet már előrevetíti, hogy hamarosan önmagában, a *rövid* jelző nélkül is 'egyszóval, röviden' jelentésben kezdik majd el használni a szót, ahogy azt a CzF. másik

jelentésmegadása (uo.) is mutatja: *Ezen ember iszákos, kártyás, verekedő, pazarló, szóval: minden vétek megvan benne.* A szótár szerint ez a használati mód az elszámálással és a részletezéssel van kapcsolatban. A *szóval* határozószóból ezután következtető kötőszóvá vált, ugyanis a határozószói használat lehetővé tette az előzmény és a következmény viszonyának a jelzését. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (SzT. 2005: 644) a *szóval* címszó alatt csupán ezt a jelentést, azaz a következtető logikai viszony kifejezését adja meg az 1843-ból származó példa (*az ottan volt Lent, Törökbuzát, kölest – mily eszközökkel, és mi módon károsítottak el – szóval becsülje meg a' Tanu az elkárosított Terméseket, 's mondja meg hogy azok kész pénzben mit értek volna?*) kíséretében. Az elem többi funkciójára azonban még utalást sem találunk a Szótörténeti Tárban. Ám nem csupán következtető, hanem magyarázó kötőszóként is használták a szót az *egyetlen szóval, egy szóval* rövidüléseként, ahogy arra a Czuczor–Fogarasi szótárban lévő leírás is utal (CzF. 1870: V/1436). Azt láthatjuk tehát, hogy az önálló szói jelentés után a *szóval* következtető és kifejtő magyarázó viszonyt is képes volt kifejezni, majd a logikai viszonyok jelzésével párhuzamosan magába olvasztotta a beszélő attitűdjének a jelzését is.

A történeti adatok alapján a *szóval*-nak igen gazdag jelentéshálózata figyelhető meg: képes beszélői attitűdöt, például bizonytalanságot kifejezni, jelezheti a mondanivaló összefoglalását és továbbvitelét is, valamint szóátadó funkciója is lehet (részletesebben példákkal l. Schirm 2012-t).

Annak ellenére azonban, hogy mind a történeti, mind a jelenkori szinkron adatokból jól kirajzolódik a *szóval* diskurzusjelölői használati köre, a szónak ez a funkciója nem szerepel sem a régebbi, sem az újabb értelmező szótárakban, a tájszótárak és írói szótárak többsége pedig semmit nem ír a szóról. A Bárczi–Országh-féle *Értelmező Szótár* (1980: VI/371) a *szóval*-nak három jelentését adja meg. Az első a mondanivaló rövid összefoglalása (*Ez az ember iszákos, kártyás, pazarló, verekedő, szóval hitvány alak*). A második a kötőszói jelentés (*Szóval [ha jól értem], nem akar eljönni*), a harmadik pedig a szótár által hézagöltőnek nevezett funkció (*Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott*). Ez utóbbi azonban nem hézagöltés, hanem a beszélő attitűdjének a kifejezése. A szótár által idézett példában a *szóval* mentegetőzést fejez ki. Az Éksz². (2003: 1281) az 'egyszóval' és 'következésképpen, vagyis' jelentések mellett a *Hát szóval ezt jól kifogtuk* példát idézve töltelékszói használatról ír, az ÉrtSz.+ (2007: 1504) pedig csupán az 'egyszóval' és a 'tehát' jelentéseket szerepelteti, s ugyanezt a két jelentéskört találjuk a *Petőfi-szótárban* (J. Soltész–Szabó–Wacha 1987: 200) is. A *Magyar szókincstár* (Kiss 1998: 810) a *röviden, egyszóval, illetve a következésképpen, tehát, vagyis, azaz, mármint* szinonimák segítségével szintén ezt a két szerepkörét adja meg a *szóval*-nak. A tájszótárak közül pedig a *Debreceni cívis szótár* (Kálnási 2005: 761) az Éksz².-vel egyező jelentéseket közöl.

A szótárak alapján tehát elég egysíkú kép rajzolódik ki a *szóval*-ról, hiszen csupán három fő jelentésvonulatot vázolnak fel az idézett munkák: az összegzést, a kötőszói használatot és a töltelékszói/hézagöltő funkciót, a különféle beszélői attitűdök bemutatása azonban teljesen hiányzik belőlük. Ez magyarázható azzal, hogy a közepméretű szótárak terjedelmi okok miatt nem tudják megadni a szavak minden lehetséges szerepkörét, azonban a szó beszéd-töltelékként való megjelölése félrevezető lehet.

A szótárazott jelentéseken és a történeti korpuszok példái alapján fentebb már felsorolt használati körökön kívül a Magyar Nemzeti Szövegtár (<http://mnsz.nyud.hu>) találati a *szóval*-nak még gazdagabb jelentéshálózatát mutatják (részletesen példákkal l. Schirm 2012-t). A szó ugyanis a beszélői attitűdök közül képes iróniát, ingerültséget rosszallást, mentegetőzést is jelölni. Emellett beszédtervezési funkcióban is megjelenhet, a hezitálás jelölőjeként, de indíthat új közlést is, jelezheti egy közbevetett információ után az eredeti témához való visszatérést, és bevezetheti az addig elmondottak összegzését is. Továbbá diskurzusirányító szerepe is van a *szóval*-nak: jelölheti a szóátadást, a beszédjog fenntartását és a szó átvételét is. A beszélőváltáskor jellemző, hogy ha lehetséges átadási pontnál alkalmazza az egyik beszélő a *szóval*-t, akkor partnere gyakran azt megismételve veszi át a szót. A beszédjog megtartásakor pedig időhúzást, hezitálást vagy gondolkodást is jelezhet. Valamint megakadást is jelölhet a *szóval*, s ilyenkor gyakori, hogy a beszélő az újraindítást ugyanezzel az elemmel kezdi meg. Vagyis látható, hogy igen sokféle szerepkört képes a *szóval* ellátni, jóval többet, mint amit a szótárak adatai közölnek róla. Az előíró munkák pedig még a szótáraknál is sablonosabb jellemzését adják a szónak, s a diskurzusjelölői használati módról semmit sem szólnak.

3. A *szóval* megítélése az előíró munkákban

A többi diskurzusjelölőhöz hasonlóan a nyelvművelő munkák nagy része a *szóval*-t is stigmatizálja, és beszéd-tölteléknek, azaz kerülendő, pongyola és funkció híján lévő elemnek tartja. E nézetek közül csak néhányat villantok fel (részletesen és a többit l. Schirm 2012-ben), érzékeltetvén, hogy a bírálók nem vették számításba a *szóval*-hoz kötődő funkciókat.

Kodály Zoltán (1955: 281) a *szóval*-t nyelvünk egyik legocsmányabb dudvájának nevezte, s a következőket írta róla: lélektani alapja nem egyéb, „mint a szórakozott, fegyelmetlen gondolkodás, türelmetlenség, határozatlanság, zavar, tudatlanság (pl. a felelő diáknál), általában előzetes gondolkodás nélküli beszéd” (uo.). Az általa kifogásolt jellemzők azonban a beszélő állapotát és vélekedését fejezik ki, vagyis a *szóval* az előbb felsorolt használati körökben nem funkciótlan, felesleges elemként, hanem éppen diskurzusjelölőként viselkedik. Kodály a *szóval* használata ellen különösen a diákjai körében küzdött, aki ugyanis az óráján kimondta a szót, annak ki kellett mennie a táblához, fel kellett írnia a szót, s a nevét pedig alá kellett írnia (uo.). Ezt a nyílt megbélyegzést azért alkalmazta, mert úgy vélte, hogy minden eszközzel tudatosítani kell a *szóval* haszontalanságát. A *Magyar Nyelvőr*-ben azonban nem csupán Kodály Zoltán emelte fel a szavát a *szóval* ellen, hanem mások is. Implom József például a beszéd-töltelékekről szóló cikkében (1960: 302) a tartalmatlan köztöszök és határozószók közé sorolta a *szóval*-t, olyan elemnek tartván, amelyet az eredeti jelentésének az elhomályosulása után indokolatlanul és tartalmatlanul használnak a beszélők. Boros Tiborné pedig (1965: 150) üres fordulatnak titulálta a szót.

A *Nyelvművelő Kézikönyv* (Grétsy–Kovalovszky 1983: 323) szintén beszéd-tölteléknek tartja a *szóval-t*, s az *egyszóval–szóval* szócikkében (i. m. 493) megjegyzi, hogy akkor helytelen a használata, „ha előzmény nélkül, tehát pusztán modoros töltelékszóként ismételtetik, vagy a beszédet másra terelő üres kliséként használják”. Ez utóbbi szerepkör sincs azonban funkció híján, hiszen a témaváltás köthető hozzá. A Kézikönyv ugyan nem minden használati körét ítéli el az elemnek, azonban nem ad leírást és példákat az általa helyesnek ítélt alkalmazási módokról.

A nyelvművelő munkákban a *szóval* említésekor tehát tiltással és megbélyegzéssel találkozunk, annak ellenére, hogy az adatok nem a funkciótlan szerepköréről tanúskodnak. Az elem stigmatizáltsága azonban korántsem olyan erős, mint a *hát* diskurzusjelölőé, az iskolai oktatás ugyanis nem terjeszt semmilyen nyelvi babonát a szóról. Fontos volna azonban a tanítás során ennek és a többi diskurzusjelölőnek a szerepköreit is gazdag példaanyag segítségével bemutatni, hogy a nyelvhasználók még hatékonyabban és sikeresebben tudják használni őket a megnyilatkozásaikban.

4. A nyelvhasználóknak a *szóval*-ra vonatkozó vélekedéseit felmérő vizsgálatok ismertetése

A szótári jelentésmegadásoktól és a szakirodalmi állításoktól függetlenül kíváncsi voltam rá, hogy a nyelvhasználók hogyan ítélik meg a *szóval-t*, mennyire gyakran és milyen szerepben használják, továbbá milyen ismeretekkel és attitűdökkel rendelkeznek róla, ezért kérdőíves felmérést végeztem és egy fókuszcsoporthoz interjút készítettem. A vizsgálat több diskurzusjelölő megítélésére irányult, tanulmányomban csak a *szóval*-ra vonatkozó eredményeket mutatom be (a többi adathoz és a módszertanhoz l. Schirm 2011a-t és 2011b-t).

A kérdőíves felmérés során 88 adatközlőből álló nem reprezentatív mintával dolgoztam. A mintavétel két lépésben történt: először véletlen mintavétellel 53 adatközlőt teszteltem, majd pedig rétegzett mintavétellel hetedik és nyolcadik osztályos általános iskolai adatközlőket is bevontam a vizsgálatba. A kérdőívezés során háromféle feladattípust használtam: elsőként minimálpáros mondatok segítségével az egyes diskurzusjelölők funkciójára kérdeztem rá, majd szövegkörnyezettől függetlenül a tipikus használati körük felől tudakozódtam, saját nyelvi példát is kérve, harmadrészt pedig reflektált nyelvhasználói vélekedések gyűjtésével az elemek stigmatizáltságát mértem, azaz arra kérdeztem rá, hogy a vizsgálatban szereplő elemek közül van-e olyan, amelyeknek a használata miatt már érte őket kellemetlenség.

Az első feladattípusban az adatközlők szövegkörnyezet nélküli minimálpárokat kaptak, amelyek csak abban tértek el egymástól, hogy az egyik mondatban szerepelt diskurzusjelölő, míg a másikban nem. A diskurzusjelölőket félkövérrel is kiemelttem, s informátoraimtól arra kérdeztem rá, mit fejez ki szerintük a mondatpárok közül a másodikban a félkövérrel szedett elem. A vizsgálat során a következő *szóval*-os minimálpárokat használtam: *Ha jól gondolom, nem akarsz vezetni. – Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni.; Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, rendes ember. – Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, szóval rendes ember.; Bementünk a terembe, én nem is akartam, de ő nagyon hívott. – Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott.* A példák kiválasztásánál szempont volt, hogy az értelmező szótárakban szereplő példamondatokhoz hasonlóakat, illetve azokkal megegyezőt is használjak, hiszen

csak így tudom felmérni, hogy a szótárak jelentésmegadásait érzik-e a nyelvhasználók, vagy pedig más jellegű információt társítanak a nyelvi elemhez.

A kérdőív első és második feladatára kapott válaszokat a szerepkörök szerint kategorizáltam, s amely válaszból egynél több azonos jelent meg a mintában, azt már külön csoportnak vettem. A válaszok osztályozása során az egyes funkciók prototipikus megvalósulását vettem alapul, s a funkciók felsorolásakor az adatközlők által írt megnevezésekből igyekeztem minél többet változatlan formában meghagyni, ezzel is próbáltam a kódolás során fellépő szubjektivitást minél inkább mérsékelni. Az adatközlői válaszokhoz való ragaszkodás miatt azonban az egyes kategóriák nem mindig alkotnak egymástól jól elkülönülő csoportokat. Így ahol az egyes, külön oszlopként felvett funkciók jelentéstanilag kapcsolódnak egymáshoz, azt az eredmények szöveges bemutatásánál részletezem. Minden példamondat esetén felvettem egy egyéb és egy üres kategóriát is. Az egyéb csoportba azok a válaszok kerültek, amelyek csak egyetlen adattal voltak jelen a mintában, de ebbe a kategóriába soroltam a feladat szempontjából irreleváns válaszokat is. Az üres kategória pedig azokat az adatokat számszerűsíti, amikor az adatközlő nem írt semmit a kérdéshez.

A feladatonként adható válaszok számát nem korlátoztam, azaz egy adatközlő több funkciót is társíthatott egy diskurzusjelölőhöz, ezért az összeadott funkciók száma általában több, mint az informátorok száma. A kapott válaszokat a nemmel és az életkorral vettem össze a 2x2-es khi-négyzet-próba és a Yates-féle korrekciós khi-négyzet-próba segítségével, az értékelésnél a szokásos 5%-os szignifikanciaszintet figyelembe véve (l. Vargha 2000: 436–440). A számítások alapján egyértelműen el lehetett dönteni, hogy van-e kapcsolat a nem, az életkor, illetve a diskurzusjelölőnek tulajdonított szerep megadása közt. Az adatközlők közt 56 nő és 32 férfi volt, életkor szerint pedig 36 fiatalabb (18 év alatti) és 52 idősebb (18 év fölötti) válaszadóra bomlott a minta. A kapott válaszok nemek szerinti elosztását az indokolta, hogy a gendernyelvészeti munkák (pl. Huszár 2009) szerint különbség van a nők és a férfiak kommunikációs stratégiái közt, ezért úgy gondoltam, érdemes megnézni, hogy van-e eltérés a nemek által a *szóval*-hoz rendelt szerepek közt. A minta életkor alapján való bontása pedig azért történt, mert kíváncsi voltam rá, hogy az általános és a középiskolai oktatás befolyásolja-e az adatközlők válaszait.

A kérdőíves felmérés mellett még egy fókuszcsoportos interjú is készíttettem, hogy minél hitelesebb képet kapjak a nyelvhasználóknak a diskurzusjelölőkről való vélekedéseiről, továbbá mérsékelni szerettem volna a kérdőíves vizsgálattal nyert válaszok esetleges torzításait is. Hiszen a kérdőív csupán statikus képet nyújthat a véleményekről, nem tudunk betekinteni magába a véleményalkotás folyamatába, és a válaszadó magyarázatával sem rendelkezünk ilyenkor (Vicsek 2006: 23). Valamint jól tudjuk, hogy a valós életben nem izoláltak az emberek, így hatnak rájuk mások véleményei, ám ezt a hatást és a csoportfolyamatokat kérdőívezéssel nem lehet feltárni. Másik hátránya a kérdőíves adatgyűjtési módnak, hogy az adatközlők érzelmi és spontán reakcióiról nem ad valós képet, hiszen teljesen más azonnal, szemtől szembe látni valakinek a válaszát, a verbálisat és nonverbálisat egyaránt, mint elolvasni egy megszerkesztett és átgondolt véleményt. Ezekon az általános módszertani problémákon kívül még további nehézségekkel is meg kellett küzdenem a kérdőíves adatok értékelésekor: mivel a diskurzusjelölőket tartalmazó minimálpárok nem voltak kontextusba ágyazva, ez bizonytalanabbá tette a

funkciók pontos meghatározását, továbbá a diskurzusjelölők mellett megjelenő szavak jelentése is besugározhatta a választ. Az imént felsorolt problémák azonban a fókuszcsoporthoz módszer használatával kiküszöbölhetők.

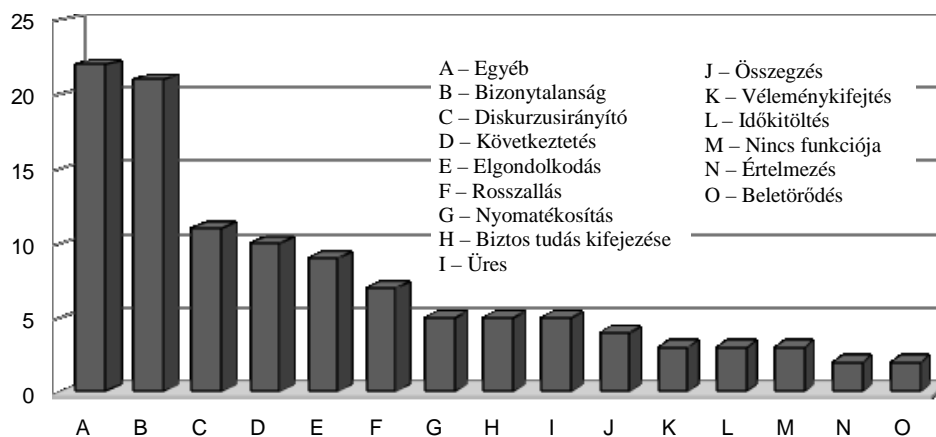
A fókuszcsoporthoz egy meghatározott témáról történő, gondosan megtervezett beszélgetés, amelyben átlagosan hét-tíz ember vesz részt. A társalgás kellemes légkörben, az interjúvezető irányításával zajlik, s az egyes résztvevőket nem egymás után kikérdezik, hanem beszélgetést kezdeményeznek köztük, vagyis a csoportinterakciót használják a minél hatékonyabb információszerzés érdekében (Sáklaki 2006: 46). Ennek a vizsgálati módnak az előnye, hogy a kérdések nyitottabbak, s a válaszlehetőségek sincsenek behatárolva, így a kérdőívtől eltérő új szempontok is felmerülhetnek. Lehetőséget ad továbbá a válaszok megindoklására, a miért és a hogyan-ok feltárására, a csoportinterakció és az egyéni, spontán reakciók megfigyelésére is, mivel a fókuszcsoporthoz a hétköznapi beszélgetéseket modellezi. Alkalmos továbbá arra, hogy a kérdőívvel kapott kvantitatív eredményeket kvalitatív oldalról járjuk körül.

Az általam moderált fókuszcsoporthoz beszélgetésben természettudományi karra járók és ott dolgozók vettek részt, összesen 8 fő. Nem valószínűségi mintavétellel választottam ki a vizsgálati alanyokat, így a minta nem reprezentatív statisztikailag. A toborzás során kényelmi mintavételt alkalmaztam, azaz az egyszerűen elérhető alanyokra hagytam. A csoportban a legfiatalabb résztvevő 22 éves volt, míg a legidősebb 69, s az adatközlők közt a férfi-női arány 75% és 25% volt a férfiak javára. A beszélgetőpartnerek egymás ismerősei voltak, ezért a vizsgálat nagyon hasonlított a résztvevő megfigyeléshez. A kérdés során az ún. tölcser technikát alkalmaztam, vagyis a beszélgetés elején a nyelvhasználatra vonatkozó általánosabb kérdéseket tettem fel, később pedig már célzottan az egyes diskurzusjelölők felől tudakozódtam különböző stimulusanyagokat is felhasználva. A *szóval*-al kapcsolatban a beszélgetés elején a *hát, izé, nos, szóval, tényleg* szavakat felvillantva arra kérdeztem rá, hogy mire valók ezek a szavak, később pedig a kérdőívben is tesztelt két mondatot használtam fel (*Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott.; Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni.*) a nyelvhasználók által az elemhez rendelt szerepköröknek a feltérképezéséhez. Többször is hangsúlyoztam, hogy semmiféle ismeretet vagy tudást nem mér a vizsgálat, a saját véleményekre és tapasztalatokra vagyok kíváncsi. A beszélgetésre végig az oldott légkör volt jellemző, a résztvevők sokszor egymás szavába vágva mesélték az élményeiket.

A vizsgálatok módszertani részének bemutatása után következzenek az eredmények.

5. A *szóval* elem funkciói a kérdőíves felmérés és a fókuszcsoporthoz interjú alapján

A *Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni* mondatban szereplő *szóval* elem funkcióit a kérdőíves adatközlőim a 2. ábrán látható módon adták meg:

2. ábra. A szóval funkciói a *Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni* mondatban

Ahogy a grafikonról is leolvasható, nagyon nagy volt a válaszok szóródása, azaz a *szóval* szerepét ennél a példánál nem érezték egységeseznek informátoraim. Ezt a sok oszlopon kívül még az is jelzi, hogy az első helyen 22 egymástól különböző válasszal az egyéb kategória áll. A legtöbb, azaz 21 azonos válasz szerint a *szóval* bizonytalanságot fejez ki a mondatban, ezt követi a diskurzusirányító szerepkör 11 válasszal: ennél az előzetes ismereteket, az előkontextust, a valamire való reflektálást, az előtte folytatott beszélgetés lezárását és a szó átkötő funkcióját említették az adatközlők. A szó logikai szerepkörét, azaz következtető kötőszóként való alkalmazását 10-en írták, míg az elgondolkodás 9 válasszal volt jelen a mintában. A beszélői attitűdök közül a rosszallás is megjelent a válaszok közt 7 adattal, 5-en pedig a *szóval*-t nyomatékosító szerepkörűnek érezték. Szintén 5-en voltak, akik szerint a szó azt fejezi ki, hogy a beszélő biztos tudással rendelkezik, tehát nem csak sejt, hanem pontosan ismeri is beszédpartnerre érzéseit. A kérdőívköltők közül 5-en nem írtak semmit ehhez a részfeladathoz, 4-en pedig az összegzés kifejezését érezték a szóban, de megjelent még a válaszok közt a vélemény kifejtése és az idő kitöltése is 3-3 adattal. Szintén 3 adatközlő vélekedett úgy, hogy semmilyen funkciója nincs a mondatban a *szóval*-nak, végül pedig 2-2 informátor írta az értelmzését, illetve a beletörődést válaszként.

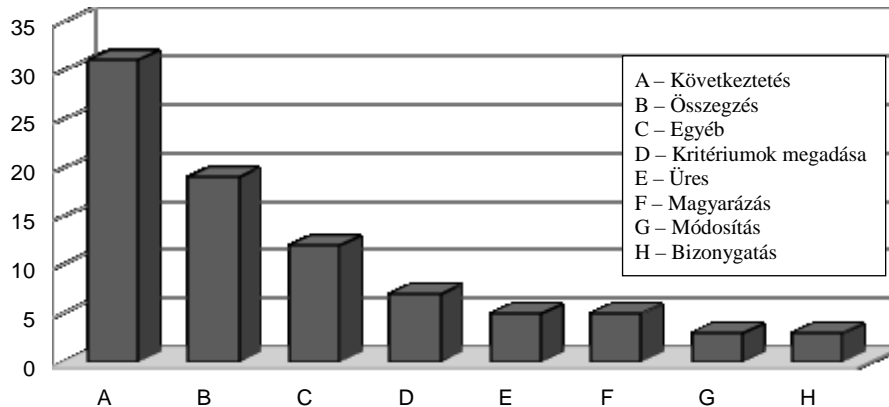
Az elvégzett statisztikai próbák két esetben jeleztek kapcsolatot az életkor és a szerep megadása közt. A 18 év alattiak a *Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni* mondatban inkább tartották a bizonytalanság, illetve az elgondolkodás kifejezőjének a *szóval*-t, mint a 18 év fölöttiek. A női és a férfi válaszok tekintetében azonban a nemek között nem mutatkozott statisztikailag szignifikáns különbség.

Ugyanezt a mondatot minimálpárjával együtt a fókuszcsoportos interjú kérdései közé is beválasztottam. A csoportból hárman mondták el, hogy milyen funkciója van szerintük a *szóval*-nak ebben a mondatban. Az egyik adatközlő következtetőnek érezte a szót, a másik megerősítést kifejezőnek, míg a harmadik megszólaló mentegetőzőnek gondolta.

Össességében tehát azt láthatjuk a kérdőíves felmérés és a fókuszcsoportos beszélgetés választai alapján, hogy a tesztelt mondatban szereplő *szóval*-hoz igen sok, egymástól különböző funkciót társítottak az adatközlők. Ez azzal magyarázható, hogy a választott

példabeli *szóval* szerepkörét a kontextus és a hangsúly, valamint a hanglejtés is nagymértékben befolyásolja.

A kérdőív következő *szóval*-os mondata az *Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, szóval rendes ember* mondat volt. Az előző példamondattól eltérően itt az adatközlők sokkal egységesebben ítélték meg a *szóval* funkcióját, ahogy az a 3. ábrán is látható:

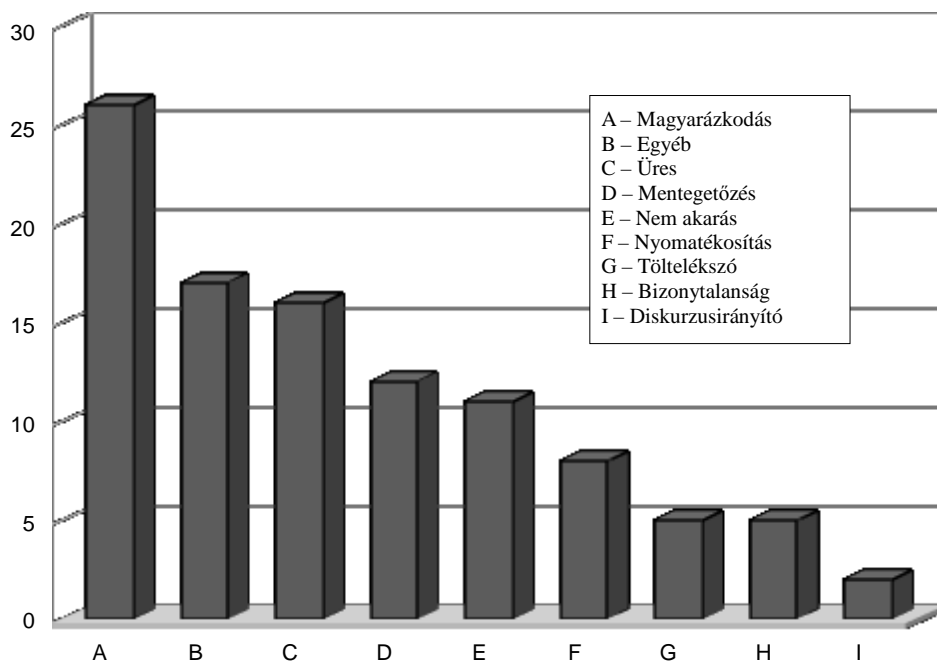
3. ábra. A *szóval* funkciói az *Ez a fiú szavahihető, dolgos, becsületes, szóval rendes ember* mondatban

A legtöbben logikai viszony jelölőjének érezték a *szóval*-t: 31 adatközlő szerint következtetést fejez ki az elem, míg 19-en inkább az összegzés mozzanatát érezték erősebbnek. A logikai viszony kifejeződését követte az egyéb kategória 12 válasszal. 7 adatközlő szerint a *szóval* a kritériumok megadására használatos szó, 5 fő pedig magyarázónak vélte a diskurzusjelölőt. Szintén 5-en voltak, akik üresen hagyták ezt a kérdést, továbbá 3-3 adattal megjelent még a módosítás és a bizonygatás is a válaszok közt. Vagyis láthatjuk, hogy az egyéb és az üres válaszoktól eltekintve 6 fő funkciót társítottak a *szóval*-hoz az adatközlők ennél a mondatnál, s a funkciók közül több kapcsolódik is egymáshoz.

Életkor szerinti bontásban nézve a funkciókat megállapítható, hogy a magyarázás és a módosítás szerepkörök csak a 18 év alattiak válaszaiban jelentek meg, a kritériumok megadását pedig csupán az idősebbek írták. A khi-négyzet és a Yates-féle korrekciós khi-négyzet-próbákat elvégezve a kritériumok megadása, a magyarázás és az összegzés válaszok esetén volt egyértelmű kapcsolat a válaszadó életkora és a példamondatbeli *szóval*-nak tulajdonított funkció közt: az összegzést és a kritériumok megadását jellemzően az idősebb adatközlők írták válaszként, míg a magyarázást a fiatalabbak. A módosítás válasz esetében a khi-négyzet-próba ugyan kapcsolatot mutatott, ám a Yates-féle korrekciós számítás már függetlenséget jelzett. A válaszok nemek szerinti megoszlását nézve pedig csupán egy esetben, az egyéb kategóriánál mutatkozott kapcsolat a szerepkör és az informátor neme közt: a férfiak közül ugyanis lényegesen többen állították, hogy van egy, a többi funkció közé nem besorolható szerepköre a *szóval*-nak a kérdéses mondatban.

A kérdőív utolsó *szóval*-os mondatául a *Magyar nyelv értelmező szótárában* (ÉrtSz. 1980: VI/371) szereplő egyik példamondatot választottam, a szótár ugyanis a *Bementünk a*

terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott adatot közölve hézagöltő szóként jellemzi a szóval-t, és a pongyola beszédhez, illetve a fegyelmetlen, ugráló gondolatmenethez köti. A nyelvhasználók azonban teljesen más jelentést társítottak a diskurzusjelölőhöz mind a kérdőív, mind pedig a fókuszcsoportos beszélgetés tanúságai alapján. A kérdőívezéskor kapott válaszokat a 4. ábra mutatja:

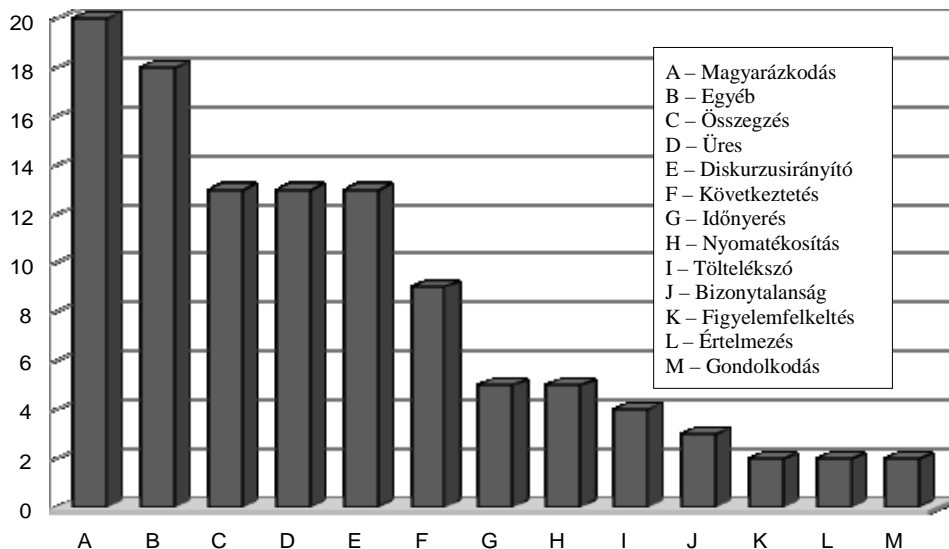
4. ábra. A szóval funkciói a **Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott mondatban**

Az idézett mondatbeli *szóval* az adatközlők többsége szerint magyarázkodást és mentegetőzést fejez ki, az előbbi szerepkört 26-án, míg az utóbbit 12-en írták válaszaikban. A magyarázkodás és a mentegetőzés egymás szinonimái, azért hagytam meg őket mégis külön kategóriának, mert a szóhasználat így az informátoraim válaszait tükrözi, s nem a saját kategorizálásom lesz domináns. 17 választ soroltam az egyéb kategóriába, 16-ot pedig az üres csoportba, ennyien hagyták ugyanis válasz nélkül ezt a kérdést. 11 válaszadó azt emelte ki, hogy a szóban a 'nem akarás' jelentésmozzanat dominál, 8-an pedig úgy gondolták, hogy a *szóval* az utána álló elemeket nyomatékosítja. Az értelmező szótárak jelentésmegadásától ('hézagöltés') eltérően csupán 5 adatközlő érezte töltelékszónak a *szóval*-t a kérdéses mondatban, vagyis megállapítható, hogy a nyelvhasználók szerint nem a beszéd-töltelék szerep a domináns funkciója az elemnek. A válaszok közt megjelent még a bizonytalanság is 5 adattal és a diskurzusirányító szerep, konkrétan a visszautalás is 2 válasszal.

A válaszok közül a mentegetőzést és a diskurzusrányító szerepkört csupán a 18 év feletti adatközlők írták, s a mentegetőzés esetén a statisztikai próbák igazolták is ezt a kapcsolatot. Továbbá a fiatalabb kérdőívkitöltők közül lényegesen többen hagyták üresen ezt a részfeladatot. Nemek alapján csoportosítva a válaszokat a khi-négyzet-próba két esetben jelzett összefüggést: a töltelékszói szerep és a többi kategóriába be nem sorolható válaszok megadása inkább a férfiakra volt jellemző a számítás szerint, azonban a Yates-féle korrekciós khi-négyzet-próba a töltelékszói válasz esetén már függetlenséget mutatott.

A *Bementünk a terembe, szóval én nem is akartam, de ő nagyon hívott* példa a fókuszcsoportos beszélgetésben is szerepelt a megítélendő mondatok közt. Itt az egyik válaszadó zavarónak, egy másik pedig bántónak érezte a szót, vagyis vélekedésük szerint helytelen az idézett kontextusban a diskurzusjelölő. Egy harmadik véleményben expliciten meg is fogalmazódott, hogy a kérdéses mondatbeli *szóval* írásban furcsa, a válaszadó csak a beszélt nyelvben tudja elképzelni a szót, számára ugyanis ez töltelékszó. Vagyis a fókuszcsoportos interjúban a beszélgetők közt megjelent az értelmező szótárakban szereplő előíró szemlélet és a szó beszéd-tölteléknek tartása. A válaszok közt szerepelt még a mentegetőzés és a magyarázkodás is, és olyan vélemény is volt, amely szerint a *szóval* a *tulajdonképpen*-hez hasonló, de annál mégis erősebb jelentéssel bír. Aki zavarónak találta a szót, azt mondta, hogy számára azért furcsa, mert nem az általa elvárt 'úgyhogy' értelemben szerepel, ezért elolvasván a teljes a mondatot, újra kellett gondolnia a szó jelentését. Az is elhangzott a mondattal kapcsolatban, hogy az előbeszédben a hangsúlyból rögtön egyértelművé válna a *szóval* pontos jelentése. Az egyik informátor egy regényben, a mesélő szájából tudja elképzelni az idézett mondatot, egy másik válaszadó szerint pedig a *szóval* azt fejezi ki, hogy a beszélő igazából nem is akarta elmondani a szó után következő indoklást, ám mégis megtette. A fókuszcsoportos beszélgetés válaszaiból látható, hogy a nyelvhasználók egyrészt maguktól említették, hogy a *szóval*-t töltelékszónak érzik, másrészt viszont különféle szerepkörökkel is felruházták az elemet.

A kérdőívben a *szóval*-os minimálpáros mondatokon kívül a második feladat kérdése is foglalkozott ezzel a diskurzusjelölővel. Itt arra voltam kíváncsi, hogy adatközlőim milyen helyzetekben és mire használják a *szóval*-t, s a kontextus körülírásán kívül saját nyelvi példát is kértem tőlük a használati kör bemutatására. A válaszokból a *szóval*-nak az adott szövegkörnyezettől független, prototipikus megvalósulásaiként az alábbi (5.) ábrán látható szerepkörei rajzolódtak ki:

5. ábra. A szóval funkciói

Legtöbben, 20-an a *szóval*-hoz a magyarázkodás jelentéskörét kötötték, ezt követte az egyéb válaszok felsorolása 18 adattal. A mintában az összegzés kifejezése 13 válasszal volt jelen, szintén 13 volt az üres kategória adatszámja is. Ennél a feladatnál nem csupán azt vettem üres értéknek, ha az adatközlő nem válaszolt a kérdésre, hanem azt is, ha csupán példamondatot írt szerepkör megadása nélkül, továbbá ide soroltam azokat a válaszokat is, amikor az informátorok azt írták, hogy ők nem használják a kérdéses elemet. Szintén 13-an voltak, akik a *szóval*-nak valamilyen diskurzusirányító szerepét emelték ki: a korábban elhangzottakhoz való visszautalást, illetve az elem kapcsoló funkcióját. Az egyik adatközlő válaszával élve: „azt akarom kifejezni vele, hogy egymáshoz tartoznak a mondatok”. De a lehetséges diskurzusirányító szerepek közül még a szó bevezető, témaváltó, illetve lezáró funkcióját is említették informátoraim. A logikai viszonyok közül a következtetés 9 válaszban jelent meg, 5-en pedig a szó beszédtervezési funkciói közül az időnyerést emelték ki, a késleltetés, az időhúzás, és a gondolatgyűjtés szavak írásával. Szintén 5-en voltak, akik az elem nyomatékosító tulajdonságát gondolták fontosnak. A 88 fős mintából csupán 4 adatközlő tartotta a *szóval*-t kontextustól függetlenül is töltelékszónak, bár egyikük erre a funkcióra a „toldalékszó” megnevezést írta. Paradox módon a 4 válaszból 2-nél a töltelékszónak titulálás mellé még írtak azért szerepkört is a válaszolók. Az egyik esetben a „tölteléként használom, pl.: ha valamit nem akarok kimondani” volt a válasz, míg a másik informátor arról számolt be, hogy általában kerüli a szó töltelékszó használatát, hiszen az a szlengre jellemző, ám ha nyomatékosítani akarja egy előzőleg feltett kérdését, akkor már használja az elemet. Vagyis látható, hogy az adatközlők egyrészt

átveszik a nyelvművelő szakirodalmakban és szótárakban lévő megjelölést, másrészt azonban emellett funkciót is társítanak a *szóval*-hoz. A legkevesebb azonos válasz szerint a szó bizonytalanságot is képes kifejezni 3 válaszadó szerint, 2-2-2 válasszal pedig a figyelemfelkeltés, az értelmezés és a gondolkodás is megjelent még a mintában.

Életkor szerinti bontásban nézve a válaszokat kiderül, hogy a felsorolt funkciók közül az összegzés, az időnyerés, a töltelék-szói szerep, a nyomatékosítás és a figyelemfelhívás csupán a 18 év felettieknél szerepelt, míg a gondolkodás funkcióját csak a fiatalabbak írták. A statisztikai próbák egyetlen esetben, az idősebbekre jellemző összegzés szerepkör megadásánál jeleztek kapcsolatot a válaszadó életkora és a *szóval*-nak tulajdonított kontextusfüggetlen használati kör közt. Nemek szerint vizsgálva az adatokat viszont semmilyen kapcsolatot nem mutattak az elvégzett próbák, tehát nem voltak tipikusan férfi, illetve tipikusan női válaszok.

Az adatközlők válaszaiból megrajzolható a *szóval*-nak a megjelentése és legtipikusabb előfordulási köre. Az elem a beszélők szerint prototipikusan logikai viszonyok (magyarázat, illetve következtetés, összegzés) kifejezésre használatos. Nem véletlen tehát, hogy ezek a válaszok a kérdőív két *szóval*-os mondatánál (l. 3. és 4. ábra) is az élen végeztek, s a kontextusfüggetlen használatnál szintén ezeket említették legtöbbször az adatközlők (l. 5. ábra). Emellett azonban másra is használható a diskurzusjelölő a beszélők vélekedése szerint, s a többi használati kör az elem periférikus előfordulásainak tekinthető. A periférikus jelentésekhez tartoznak a grafikon kisebb elemszámú oszlopai által kódolt jelentések, illetve az egyéb kategóriában szereplő válaszok is.

A kérdőív harmadik feladatában azt kérdeztem adatközlőimtől, hogy a vizsgált diskurzusjelölők (*hát, -e, ugye, vajon, szóval, persze*) közül van-e olyan, amelyeknek a használatával kapcsolatban bizonytalanok, illetve olyan, amelyeknek a használata miatt már érte őket kellemetlenség. A 88 kérdőívből csupán egy esetben szerepelt a válaszok között a *szóval*: az egyik adatközlő nemtetszését fejezte ki az elem használata miatt, szerinte ugyanis „kellemetlen, hogy egy tipikus fiatalnak minden második szava ez”.

Összegzés

A kérdőíves felmérés és a fókuszcsoportos interjú válaszai alapján jól látszik, hogy a hétköznapi beszélők a funkciók sokkal gazdagabb skáláját társítják a *szóval*-hoz, mint a szótárak. A leggyakoribb és legtipikusabb válaszokból jól kirajzolódik az elem prototipikus használati köre, a többi előfordulás pedig a *szóval* periférikus szerepköreiről ad információt. A vizsgálatok során beigazolódott az a feltevés, hogy a *szóval* korántsem annyira stigmatizált, mint amennyire a régebbi szakirodalmakban és a szótári leírásokban olvasható. A naiv nyelvhasználók ugyanis érzik, hogy szereppel bíró elemről van szó, s hogy a *szóval* utasítást ad a diskurzusszegmensek kapcsolatára és értelmezésére vonatkozóan.

Irodalom

- Bakró-Nagy Marianne 2003. *Grammatikalizálódás vagy lexikalizálódás? – lám melyik?*, Előadás. MTA Nyelvtudományi Intézet, Diakrón Kör. 2003. április 29.
- Bañcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe, A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Bell, David M. 1998: Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics* 8:4. 515–541.
- Boros Tiborné 1965. Zsargon és magatartás. *Magyar Nyelvőr* 89. 147–157.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1870. *A magyar nyelv szótára* V. Pest: Athenaeum.
- Dér Csilla Iлона 2005. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció. *Nyelvtudományi Közlemények* 102. 247–264. elektronikusan elérhető: <http://www.nytud.hu/nyk/102/der102.pdf> (utolsó letöltés: 2012. december 17.)
- Dér Csilla Iлона 2009. Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 293–303.
- Éksz² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László (főszerk.) 1980. *A magyar nyelv értelmező szótára* VI. 3. változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz.+ = Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár +, Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ESz. = Zaicz Gábor (szerk.) 2006. *Etimológiai szótár; Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31. 931–952.
- Furkó Bálint Péter 2007. *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of well and of course*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1983–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jucker, Andreas H. 1993. The discourse marker well: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics* 19. 435–452.
- Implom József 1960. Beszédtöltelékek. *Magyar Nyelvőr* 84. 301–306.
- Kálnási Árpád 2005. *Debreceni civis szótár*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár; Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kodály Zoltán 1955. Szóval: kultúr? *Magyar Nyelvőr* 79. 281–284.
- Schirm Anita 2011a. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori disszertáció, elektronikusan elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (utolsó letöltés: 2013. január 3.)
- Schirm Anita 2011b. A diskurzusjelölők funkciói a számok tükrében. *Alkalmazott nyelvészeti közlemények* 6. évf. 1. sz. 185–197.
- Schirm Anita 2012. *Adalékok a szóval diskurzusjelölő történetéhez*. Konferencia-előadás. A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII. Szeged. 2012. március 29–30. megjelenés alatt
- Síklaki István 2006. *Vélemények mélyén, A fókuszcsoporthoz, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapszere*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006–2007. Metainformációs kutatások. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus XI. Fasciculus 2.* 49–53. elektronikusan elérhető: <http://href.hu/x/j32t> (utolsó letöltés: 2013. január 3.)
- J. Soltész Katalin–Szabó Dénes–Wacha Imre (szerk.) 1987. *Petőfi-szótár* IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SzT. = Kósa Ferenc (szerk.) 2005. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* XII. Anyagát gyűjt. Szabó T. Attila, Budapest–Kolozsvár: Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* III. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Vargha András 2000. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*. Budapest: Pólya Kiadó.

Vicsek Lilla 2006. *Fókuszcsoport, Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest: Osiris Kiadó.

Források

Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu>

Magyar Nemzeti Szövegtár: <http://mnsz.nytud.hu>

Magyar Történeti Korpusz: <http://www.nytud.hu/hhc/>